

ОБРАЗ СВЯЩЕННОСЛУЖИТЕЛЯ ЯК НОСІЯ МІСТИЧНОГО ДОСВІДУ В РОМАНАХ Г. ПАГУТЯК «СЛУГА З ДОБРОМИЛЯ» Й «УРІЗЬКА ГОТИКА»

Статтю присвячено дослідженню функціонування образів священнослужителів у диології Г. Пагутяк «Слуга з Добромиля» і «Урізька готика». Розглянуто такі основні функції персонажів, як сюжетотвірна, дидактично-моралізаторська, функція герметизації хронотопу, літописання містичних подій, поєднання людського світу й потойбіччя.

Ключові слова: містичне, сакральне, профанне, образ, художня функція, романи Г. Пагутяк.

Статья посвящена исследованию функционирования образов священнослужителей в диологии Г. Пагутяк «Слуга из Добромыля» и «Урожская готика». Рассматриваются такие основные функции персонажей, как сюжетообразовательная, дидактично-морализаторская, функция герметизации хронотопа, летописания мистических событий, соединения человеческого и потустороннего миров.

Ключевые слова: мистическое, сакральное, профанное, образ, художественная функция, романы Г. Пагутяк.

The present paper is devoted to the investigation of the images of a priest in the dilogy of H. Pahutyak «The Servant from Dobromyl» and «The Gothic of Urizh». The author of the paper observes such basic functions of the characters as story creating, didactic moralizing, the function of hermetization of the chronotope, chronicle writing of the mystical events, the combination of the human world and the other world.

Key words: mystical, sacred, profane, image, artistic function.

Останні десятиліття позначені сплеском суспільної уваги до таємничого, незвіданого, загадкового й містичного, що здобуло своє відображення в сучасній українській літературі. Дослідженню феномену містичного на сьогодні присвячено багато наукових розвідок у галузі філософії, психології, естетики, літературознавства. Зокрема, до цієї тематики зверталися С. Булгаков, Д. Голмен, В. Джеймс, М. Еліаде, В. Лоський, Є. Торчинов, І. Качуровський, Н. Висоцька, О. Червінська та ін. Водночас досі залишається низка питань, які ще повинні стати об'єктом серйозного дослідження літературознавцями. Наприклад, актуальною в науковому дискурсі є проблема художньої презентації суб'єкта переживання містичного досвіду в літературному творі. Саме ця проблема перебуває у фокусі дослідницької уваги в нашій статті, основною метою якої є з'ясування художніх функцій образів священнослужителів у диології сучасної української письменниці Г. Пагутяк «Слуга з Добромиля» й «Урізька готика».

В українському літературознавстві наразі немає одностайної думки щодо тлумачення феномену містичного. Тож звернемося спочатку до сутності аналізованого поняття в загальнонауковому дискурсі. Так, «Словник української мови» визначає слово

містика в широкому значенні: як «релігійно-ідеалістичні погляди, що визнають існування надприродних сил і можливість спілкування з ними людини» [15, с. 749].

У «Літературній енциклопедії термінів і понять» М. Яковлев також тлумачить містичне (від грец. *mystika* – таємничі обряди, таїнство) у широкому сенсі: «надчуттєвий спосіб пізнання буття, а також результати цього пізнання. <...> Містика сприймається суб'єктом як реальність, хоча й набуває химерних форм. Форми містичного бувають двох різновидів: внутрішнього й зовнішнього. Зовнішній містичний досвід розкривається як видіння, зорові уявлення. Внутрішній досвід переживається як особливі психофізичні стани, що сприймаються без зорових вражень, наче певного роду почуття» [10, с. 555].

За визначенням С. Аверинцева, містика – це «релігійна практика, що має за мету переживання в екстазі безпосереднього «єднання» з абсолютним, а також сукупність теологічних і філософських доктрин, що виправдовують, осмислюють і регулюють цю практику» [1, с. 311].

В. Чижевський, досліджуючи містицизм у контексті філософських поглядів Г. Сковороди, вбачає сутність містики у виході людини «поза межі її

власного єства та наближення її – в цій або тій формі – до божественного буття: споглядання Бога, злиття з Богом, з'єднання з Богом, «обоження» є форми такого зближення» [17].

За В. Джеймсом, містичне є однією з форм свідомості, відділеною від «нормальної», реальної свідомості лише тонкою перетинкою [7, с. 302]. Для відмежування містичного від реального психофізичного стану американський філософ і психолог пропонує такі ознаки: 1) невизначеність (ineffability) – неможливість віднайти слова, щоб виразити сутність цього роду переживань; 2) інтуїтивність (poetic quality) – пізнання містичних явищ поза свідомістю; 3) короткочасність (transiency). На думку автора, тривалість таких явищ – від півгодини до двох годин, після чого вони поступаються місцем буденній свідомості; 4) бездіяльність (passivity). Містичні прозріння відбуваються поза волею людини, навіть якщо викликати їх штучно (наприклад, стан трансу медіума під час спиритичного сеансу) [7, с. 297]. У контексті нашого літературознавчого дослідження як найбільш релевантні розглядатимемо три з цих ознак: невизначеність, інтуїтивність і пасивність.

Пасивність як характерну ознаку містичного переживання також відзначає представник формальної школи в літературознавстві В. Жирмунський у праці «Німецький романтизм і сучасна містика» [8, с. 64]. На його думку, сприйняття божественного вимагає особливої вдачі у людини, здатності віддати всього себе в пасивному спогляданні, зосередженні на власній душі.

Наше дослідження присвячене феномену містики в сучасній українській літературі. У зв'язку з цим, ми дотримуємося визначення містичного в широкому значенні: як втіленого у творі за допомогою системи виразально-зображальних засобів надчуттєвого досвіду пасивного пізнання людиною таємного, надприродного й можливого спілкування з ним.

При уточненні змісту терміна «містичне» важливим видається також питання співвідношення змісту понять містичного й сакрального. Як визначає в російській енциклопедії «Культурологія. ХХ век» А. Забіяко, «сакральне (від лат. – присвячене богам, священне) сприймається свідомістю» (так само, як і містичні явища) як «принципово відмінне від буденної реальності й винятково цінне», що не завжди притаманно містичному. «Історично <...> комплекс ідей і почуттів, предметом яких є сакральне, знайшов своє найбільш повне вираження в релігійній духовності. У релігійній культурі сакральне – не просто інша реальність, але й реальність абсолютна, вічна і первинна і відносно буття» [9, с. 186] (на відміну від короткочасного містичного досвіду). Відповідно, сакральне принципово відрізняється від земного, профанного, і є взірцем для наслідування, містить у собі виразний позитивний компонент.

Сакральне та профанне розглядаються не обов'язково як опозиційна пара. У первинному значенні терміном «fanum» означалася процедура освячення місця під святиною, а надалі – й сама святина. Отже, «profanum» – це місце перед святиною, тому й містичне можна вважати за певну передумову сакрального.

Містичне може виражатися по-різному відповідно до змісту духовності: як духовність божественна (любов, світло) і духовність демонічна (зло, тьма). Відштовхуючись від визначення сакрального в «Словнику української мови» як такого, що «дуже цінують, оберігають» [16, с. 17], можна припустити, що містичне певною мірою наближається до сакрального, має з ним точки перетину. Залежно від рефлексії суб'єкта, його ставлення до власного переживання, а також від позиції реципієнта, містичний досвід може уявлятися як сакральний, якщо має виразно цінний для людини зміст.

В. Головей, досліджуючи онтологічний статус священного досвіду, говорить про його семантичну близькість, проте не отождолення з досвідом містичним: «У містичному досвіді онтологічний горизонт трансцендування не уявляється, не опредметнюється. Це, здебільшого, внутрішній досвід, якому відповідає особлива внутрішня мова (містичну реальність неможливо адекватно передати виразальними засобами), усі внутрішні прояви є своєрідними метафорами, категоріями із есенціального дискурсу внутрішньої реальності, яким притаманне енергійне начало. Звідси – надання переваги апофатичним засобам вираження» [5, с. 113].

Актуальним видається дослідження репрезентації надчуттєвого досвіду пізнання навколишнього світу в сучасній українській літературі, зокрема, у творах Галини Пагутяк. Доробок письменниці представлений кількома творами, котрі можна маркувати як наділені яскраво вираженим містичним компонентом. До них належать повісті й романи «Компроміс», «Гірчичне зерно», «Пан у чорному костюмі з блискучими гудзиками», «Захід сонця в Урожі», «Книга снів і пробуджень», «Зачаровані музиканти», «Слуга з Добромиля», «Урізька готика». Аналізуючи природу художньої умовності в прозі цієї авторки, Т. Гребенюк визначає Г. Пагутяк як одну із найбільш самобутніх у царині сучасної літературної містики [6, с. 111].

Г. Пагутяк у інтерв'ю часто презентує себе як містика, називає себе «містичною істотою» [13]. Письменниця виводить свій рід від нащадків молдавського князя Влада Басараба (Цепеша, Дракули), відомого своєю жорстокістю, що вкупі з глибоко засвоєними нею, органічними для неї фольклором, демонологією і міфологією Бойківщини дає Г. Пагутяк змогу відтворити у прозі систему містичних образів: опирів, дхампирів, відьом, злих мерців, дідків, висиджених під пахвою, панн із червоним волоссям, чорних коней із палаючими очима, втікаючих вогнів. Ці потойбічні (чи «поцейбічні») істоти – характерний атрибут ідіостилю авторки, вони є наскрізними персонажами багатьох її творів.

Проблема взаємодії двох світів – повсякденного й містичного – є предметом осмислення багатьох творів Г. Пагутяк. Окремим аспектом цієї проблеми є з'ясування функцій персонажів-священнослужителів у містичному творі.

Проаналізуємо систему образів священників у творах Г. Пагутяк «Урізька готика» і «Слуга з Добромиля». Ці два романи поєднані спільним топосом. Дослідники відзначають, що стильовою домінантою прози Г. Пагутяк

є герметичність [2; 6]. Так, дія романів «Слуга з Добромилія» й «Урізька готика», повістей «Пан у чорному костюмі з блискучими гудзиками», «Захід сонця в Урожі» відбувається на Львівщині, звідки родом і сама письменниця. Для неї Уріж і Добромил – не тільки реальні топоніми. Це особливий хронотоп, власний світ, чітко окреслений просторово і ніби «законсервований». Більше того, цей світ – лише для обраних, для тих, хто тут народився: «...чужому тут було зле» [12, с. 13].

Диалогія поєднана не тільки спільним топосом, а й образною системою. Сюжет «Урізької готики» творять містичні персонажі: селянин Петро та його син Орко, «роджені опирі». Їх спроби протистояти власній демонічній природі виявляються марними, врешті вони «потинають» так званих «зайвих» (на думку опирів) мешканців Урожа, для того щоб мати змогу залишити село й виїхати до Америки. Роман «Слуга з Добромилія» містить оповідь про 800-річну містичну боротьбу галицьких лицарів Ордену Золотої Бджоли (переважно опирів) з Драконом (воєводою, пізніше капітаном НКВС).

У традиційній системі християнських цінностей образи церкви й священнослужителів завжди співвідносились із явищем сакрального. Г. Пагутяк показує їх під іншим кутом зору, відповідно до оригінального світогляду. У диалогії чимало персонажів-священиків, вони виступають невід'ємною частиною містичної світобудови й виконують важливі функції.

Одним із головних персонажів роману «Урізька готика» є отець Антоній. Уже з перших сторінок він характеризується як свій для містичного, незвичного, готичного Урожа, бо народився тут, прожив усе життя, і село не відпустило його до монастиря. Священик так само сумний, як і Уріж, у якому трапляється більше похорон, аніж весіль. Він, сам того не відаючи, «уподібнився Урожу, тому темному старому організмові, що сам себе лікував, заривав у землю й оплакував» [12, с. 44]. Таким чином, виокремлюється *перша функція* образу священика у творі: образ Антонія «цементує» художній світ роману, надаючи йому герметичності. Показово, що більшість священнослужителів у диалогії – ченці. Вони перебувають у монастирі – символі замкненого, герметичного простору. Це ріднить ченців із жителями Урожа, який не любить чужинців.

Друга функція образів священиків – сюжетотвірна. Вчинки цих персонажів є рушіями розвитку сюжету творів. У романі «Слуга з Добромилія» персонажі священиків і ченців допомагають якнайповніше розкрити містичний образ Слуги з Добромилія. Священик – чи не найперший персонаж, з яким стикається після народження дхампір. Безіменний священик у цьому творі дає поштовх розвиткові подій, коли відмовляється хрестити дитину, не дотримує таємниці сповіді її матері, і громаді стає відомо, що мати Слуги – відьма, котра мала шлюб із померлим опирем. Жінку спалюють, а дитину рятує вовчиця. Так починається кількасотрічна мандрівка головного героя світом.

Показово, що в розвідці В. Проппа «Морфологія чарівної казки» у кількох сюжетних схемах саме

священик (піп) виступає антагоністом головного героя і виконує дві функції, схожі з функціями безіменного священика в романі «Слуга з Добромилія»: 1) намагається вивідати правду («Піп сповідує: "Чого так швидко зміг ти одужати?"») [14, с. 28]; 2) завдає шкоди одному із членів родини; виганяє кого-небудь («Піп виганяє онука») [14, с. 32]. Другу функцію дослідник вважає надзвичайно важливою, оскільки «нею власне створюється рух казки» [14, с. 31].

У романі «Слуга з Добромилія» значну увагу приділено образу ченця Мирона Многогрішного. З точки зору християнської релігії, він – єретик і грішник, бо дописав кілька слів до канонічного Євангелія. І знову на долю персонажа фатальним чином впливає недотримання священиком таємниці сповіді. «У таких речах треба сповідатися самому Господу, а не священику. Бо Господь милосердний, а його слуги – жорстокі й непримиренні», – говорить Слуга з Добромилія [11, с. 227].

Третя художня функція персонажів-священиків у диалогії – функція літописання подій. О. Антоній «списує до грубої книжки долі, сні, їхні життя і смерть» [12, с. 13]. Цікаво, що Г. Пагутяк сама не знала, що в Урожі жив реальний прототип Антонія – священик на прізвище Драгус, який вів записи про село та його жителів [4]. У своїй диалогії письменниця акцентує на тому, що писане (пізніше друковане) слово, книга цінуються, оберігаються, належать до сфери сакрального. І сам Антоній відповідально ставиться до своїх записів, кажучи, що писати неправду (і про мертвих, і про живих) – великий гріх. Тут доречно навести паралель із романом «Слуга з Добромилія». Завдяки ченцеві Миронові Многогрішному Слуга розуміє, яка величезна різниця між словом вимовленим і словом написаним: «Останнє може розвалити найнадійніший мур, як колись сталося з Євангеліями, котрі намагались донести до цілого світу вчення Ісуса Христа» [11, с. 217].

Персонажі-священнослужителі в диалогії – неоднозначні особистості. Одна з їх надзвичайно важливих *функцій* (відповідно, *четверта*) – створення атмосфери містичного, виявлення певного взаємозв'язку зі сферою надприродного. Так, о. Антоній виявляє особливу зацікавленість до містичних історій. Людям, які розповідали йому все незвичне, що бачили або чули, ставало легше, нібито священик надприродним чином перебирав на себе, на свою душу ті темні сили й образи, які піднімалися з глибин свідомості.

Ми спостерігаємо певний містичний досвід, який переживає о. Антоній, виконуючи парастас. Він звертається безпосередньо до душі померлої Ориси незрозумілою і прекрасною церковною мовою, при цьому Орка, уродженого опиря, трясє, наче під час обряду екзорцизму.

Г. Пагутяк називає о. Антонія містиком, у її трактуванні він став таким тому, що ріс дуже чутливим хлопцем від надмірної батьківської любові. У нього бувають передчуття, ніби щось має статися, і це ріднить його інтуїцію з надприродною чутливістю опирів. При світлі місяця Антоній бачить чи то уві сні, чи то наяву, як ходять дерева, бачить на своєму ліжку пса з гострими вухами, який невідомо звідки

узявся. Він бачить те, чого не бачать інші: наприклад, як щось темне сидить на коні, похоронну процесію, якої немає насправді. Це відбувається в той час, коли в селі знаходять мертвого вчителя. Замість людських облич у церкві о. Антоній бачить звірячі морди. І тут аналізований образ виконує в тексті функцію творення модусу надприродного. Сні о. Антонія, його видіння, передчуття лихого, недобрих новин, екскурси в минуле, рефлексії створюють настрій містичного саспенсу.

Ще один приклад містичного осяяння о. Антонія – коли він у напівсвідомому стані звертається до своєї книги. У цьому епізоді простежуються як мінімум три ознаки, що, за В. Джеймсом, характеризують містичне й дають підстави зарахувати до його сфери цей досвід священика: інтуїтивність, короткочасність і пасивність. Книга, завжди схована до шафи, з'явилася на столі за загадкових обставин, розкрита на певному місці. Авторка свідомо нагнітає атмосферу таємничого, наголошуючи, що цей досвід саме містичний, а не є настільки можливим лунатизму о. Антонія.

У 6-й частині роману «Урізька готика» Г. Пагутяк використовує прийом композиційної ретроспекції і подає історію тридцятирічної давнини – перебування Антонія в монастирі. І тут важливу роль відіграє ще один персонаж-священик – отець Яків, який володіє містичною здатністю бачити минуле й майбутнє. Старець побачив на плечах напівсонного о. Антонія злого духа. Можливо, причина того прозріння о. Якова – у тому, що о. Антоній записав до книги оповідь жінки спаленого опиря з Нагуєвичів, долучившись певною мірою до темних сил.

Так само зв'язок із незвіданим мають священнослужителі-персонажі роману «Слуга з Добромиля». Дописування слів до Євангелія подається в тексті твору як містичний досвід, який переживає чернець Мирон: якусь надприродну силу передає йому отець Йоан (теж незвичайна людина – на нього, ніби на опиря чи ворожбита, не подіяла колискова Слуги), ми дізнаємося, що саме замовлення на переписування Святого Письма – справа рук старшого на той час опиря Купця з Перемишля. Таким чином, зустріч Слуги з Добромиля й Мирона Многогрішного – задалегідь спланована подія, завдяки якій Слугі відкривається сакральна істина: «Блаженні ті, котрі відають, що вони чинять. І прокляті, хто не відає, що чинить» [11, с. 280]. Ці слова стають ніби кредом Слуги в його подальшому служінні Ордену Золотої Бджоли й боротьбі з Драконом.

Г. Пагутяк не протиставляє дії демонологічних істот засадам християнської етики. Вони подаються ні як злі, ні як добрі, навіть убивство людей у світі творів письменниці не вважається гріхом: це просто факт, ані хороший, ані поганий вчинок, адже «потинають» тут зайвих і непотрібних людей. Опирям ніщо не заважає вірити в Бога, вони теж моляться й ходять до церкви, прагнуть, як Петро, висповідатись. «Зрештою, опир не для того, щоб погорджувати хрестом, а щоб здобувати силу з усього, що трапляється: землі, води, з дерев, звірини і людей» [12, с. 226]. Авторка навіть настоятеля дрогобицького монастиря «робить» найстаршим опирем, що зайвий

раз легітимізує наявність у художньому світі творів Пагутяк взаємодії між християнами й демонологічними істотами (повніше образ настоятеля розкритий у романі «Слуга з Добромиля»). Тому те, що Антоній – священик, зовсім не означає, що він не може мати містичного зв'язку з потойбіччям. Сам він вважає, що йому вготоване було пекло.

Показово, що проповідниками християнських цінностей у романі «Слуга з Добромиля» виступають служителі церкви, а от дотримується їх демонологічна істота – Слуга. Він відмовляється вбивати сплячих, бо це не по-християнськи; на відміну від отця-настоятеля, не знає гордині й не прагне слави, хоча й заслужив її – і як святий юродивий, і тому, що «не має людей за бидло» [11, с. 317]. Ченці тут показані як неспроможні протистояти злому духу – ні хрестом, ні молитвою. «Геперішня церква не йде дорогою добра і не дає спасіння душі» [11, с. 171].

Основна функція, головне завдання амбівалентної особистості о. Антонія, його доля, якої він не може уникнути, – функція медіатора, посередника, котра полягає в тому, щоб гармонізувати світобудову Урожа, балансує на межі між старим і новим, сакральним і демонічним, звичайними людьми й опирями.

Приклад такого балансування на рівні подієвості твору – постійне відкладання зустрічі Петра з о. Антонієм. Упродовж майже всього роману Петро намагається розповісти панотцю про те, ким він (Петро) є, але щось йому стає на заваді. Якби ж Петро зустрівся зі священиком замість того, наприклад, щоб шукати сина, Орко загинув би на містичному мосту. В результаті цієї «мінус-події» опиреві збережено життя, і сюжет розвивається далі. Нездійснена зустріч пішла на користь і самому Антонієві: якби він прихильно поставився до Петра, жителі села могли піти проти священика, тим самим порушивши хиткий спокій і крихку гармонію світобудови Урожа. Петро й Антоній мають між собою містичний зв'язок: коли опир читає псалом Давида, священик наче відчуває це й несподівано згадує той самий псалом, що очищає від гріхів.

Отже, священик підтримує рівновагу діалектично організованого світу твору, чутливо реагуючи на небезпеку, на ймовірну загрозу від чужинців. Єгомом удивець, дітей не має, отже, не зможе продовжити свій рід, так само, як і самотній Слуга з Добромиля.

Літературознавці (зокрема, Г. Бокшань [3, с. 242]) відзначають певну дидактичність прози Г. Пагутяк. Так, у романі «Слуга з Добромиля» подибуємо чимало фраз, що мають повчальний характер і сприймаються читачем як настанови, як чинити, аби зберегти свою душу: «Господь карає не за осквернення храмів, а за опаскудження власної душі. Карає тим, що діти родяться каліками й без розуму» [11, с. 10]; «Любов схожа на релігію: за відступництво від неї карають небеса» [11, с. 79]; «Одне зло спричиняє інше, так само як невелике добро переростає у велику благодать» [11, с. 90]; «Можливо, прощення – це і є правдива помста, бо найглибше потрясає душу» [11, с. 199]; «Кожна смерть

приходить через гріх. Хто не грішить, той не вмирає. Хто не карає, той не боїться розплати» [10, с. 202]; «Коли царство Боже всередині нас, то воно і скрізь» [11, с. 274]. Здебільшого Г. Пагутяк вкладає ці сентенції не стільки в уста служителів церкви, які мали б нести Слово Боже, скільки в уста простих людей, які здатні відчутти містичне й сакральне.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що служителі церкви показані в містичних романах Г. Пагутяк «Урізька готика» й «Слуга з Доброміля» як звичайні люди (ченці монастиря, священники) або як носії зв'язку з містичним, незвіданим – отець Антоній, отець Яків, настоятель василіанського монастиря,

Мирон Многогрішний, отець Йоан. У діалогі ці персонажі виконують такі основні функції: впливають на розвиток сюжету, створюють атмосферу містичного, виступають засобом герметизації хронотопу романів, виконують функцію медіатора між звичайними людьми і демонологічними істотами, – і другорядні функції: є літописцями подій, надають прозі дидактичності. Всі ці герої, на нашу думку, є неоднозначними постатями. Вони не є ані уособленням сакрального, ані яскраво вираженим злом. Ці персонажі – частина світобудови, у якій добро і зло окреслені нечітко, взаємодіють, взаємодоповнюють одне одного і перебувають у певній гармонії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С. София – Логос. Словарь. Собрание сочинений / Сергей Аверинцев ; [под ред. Н. П. Аверинцевой и К. Б. Сигова]. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 902 с.
2. Артюх А. В. Проза Галини Пагутяк: герметичність як домінанта індивідуального стилю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Альона Віталіївна Артюх. – К., 2009. – 21 с.
3. Бокшань Г. Аксиологічні доміанти християнської етики в романі Г. Пагутяк «Слуга з Доброміля» / Галина Бокшань // Науково-дослідна робота молодих учених: стан, проблеми, перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. 3-5 квітня 2012 р. – Херсон : ХДУ, 2012. – С. 240–243.
4. Вдовиченко Г. І готика, і захід сонця в Урожі / Галина Вдовиченко // Високий замок. – 2010. – № 187 (4319). – 6 жовтня. – С. 6.
5. Головей В. Онтологічний статус досвіду священного / Вікторія Головей // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Серія «Філософські науки». – № 723 (2012). – С. 109–114.
6. Гребенюк Т. Роман Г. Пагутяк «Урізька готика» в контексті сучасної української літературної містики / Т. Гребенюк // Питання літературознавства : науковий збірник / [гол. ред. О. В. Червінська]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – Вип. 83. – С. 106–112.
7. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта / У. Джеймс. – М. : Наука, 1993. – 432 с.
8. Жирмунский В. Немецкий романтизм и современная мистика / В. Жирмунский. – СПб. : Новое время, 1914. – 207 с.
9. Культурология. XX век. Энциклопедия. – Т. 2. – СПб. : Университетская книга ; ООО «Алетейя», 1998. – 448 с.
10. Литературная энциклопедия терминов и понятий / [под ред. А. Н. Николюкина]. – М. : НПК «Интелвак», 2001. – 1600 стб.
11. Пагутяк Г. Слуга з Доброміля : [роман] / Г. Пагутяк. – К. : ПП «Дуліби», 2006. – 336 с.
12. Пагутяк Г. Урізька готика : [роман] / Г. Пагутяк. – К. : ПП «Дуліби», 2009. – 325 с. – (Склянка крові з льодом).
13. Панченко В. «Я з тих людей, яким більше подобається виходити через вікно...». Інтерв'ю з Галиною Пагутяк / В. Панченко // Альманах «ЛітАкцент». – К. : Темпора, 2008. – С. 523–526.
14. Пропп В. Я. Морфология волшебной сказки / Владимир Яковлевич Пропп. – М. : Лабиринт, 2011. – 192 с.
15. Словник української мови : в 11 томах. – Том 4. – К. : Наукова думка, 1973. – 840 с.
16. Словник української мови : в 11 томах. – Том 9. – К. : Наукова думка, 1978. – 917 с.
17. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Дмитро Чижевський. – Х. : Прапор, 2004. – 272 с. – С. 209–236.